

Orxan KƏRİMƏDƏ,
İtaliyanın La Sapienza Universitetinin doktorantı,
Dövlət Proqramı təqaüdüçüsü

BEYİN köçündən qazancına

Ümid edirəm ki, ən qısa zamanda xaricdə yaşayan azərbaycanlı alim və tədqiqatçılar üçün bir ortaq platforma təsis olunacaq

Bu narahatlıq əsassız deyil. 1960-cı illərdən bəri dünyada az gəlirli ölkələrdən yüksək gəlirli ölkələrə miqrasiya səviyyəsi artmaqdadır. Tədqiqatlar göstərir ki, hər miqrant göndərən ölkə üçün ixtisaslı mühacirət nisbəti orta mühacirət nisbətindən xeyli yüksəkdir. Bu, o deməkdir ki, kasıb ölkələr son yarı əsrdə nəhəng ixtisaslı işçi axını yaşamışlar. Müahidələr göstərir ki, bu fenomen, nisbətən az əhalisi olan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusilə özünü göstərir. Məsələn, Haiti kollec məzunlarının 85%, hindlilərin və ya çinlilərin isə 5%-i isə xaricdə işləyir və ya təhsil alır.

Mühacirətin nəticələrini qısa vədədə dəyərləndirəndə, bu ssenari həqiqətən aşağı gəlirli ölkələr üçün çox təhlükəli görünür. Ancaq mühacirəti bu şəkildə anlamaq doğru deyil. Mühacirlərlə ölkələri arasındakı uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqə, miqrant göndərən ölkələrin inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Bu, səbəbdən inkişaf etməkdə olan ölkələr ixtisaslı mühacirəti məhdudlaşdırmaq üçün səylərini dayandırmalı və mühacirətin təqdim etdiyi inkişaf potensialını və imkanları reallaşdırmağa çalışmalıdırlar.

Geri dönüş köçü

Inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məmurlar və institutlar da mühacirləri öz doğma ölkələrinə daimi olaraq bağlamaq üçün əllərindən gələni etməlidirlər. İnkişaf etmiş ölkələrə mühacirət edən, təhsil və təcrübə qazanan, sonra vətənə qayıdan gənclər, insan kapitalının ehtiyatını artırır və ölkələrində təşəbbüskarlığı təbliğ edirlər. Almaniya geri dönmə türk miqrantlarla bağlı araşdırma göstərir ki, geri qayıdanların təxminən yarısı öz bizneslərini qurur və ölkə iqtisadiyyatına töhfələrini verirlər. Eynilə, inkişaf etmiş demokratik ölkələrdən qayıdanlar, yaxşı idarəetmə üçün tez-tez ehtiyac duyulan bir səs kimi çıxış edə bilirlər.

Geri dönüş köçünü təşviq etmək üçün ən uğurlu nümunələrdən biri kimi Çini göstərmək olar. Əsrin əvvəllərində Çin geri dönüş miqrasiyasında artım müşahidə edilən azsaylı ölkələrdəndir. Bu çinli siyasətçilərin və dövlət dəstəyinin sayəsində mümkün olur. "Qloballaşma və Çinin Mərkəzi" təşkilatının qurucusu və prezidenti Huiyao Wangın dediyi kimi, "Mühacirləri geri qaytarmaq üçün hökumətin iqtisadi planı ilə üst-üstə düşən bir istedad planı olmalıdır". Hökumət bu planın bir hissəsi olaraq istedad proqramları və geri dönmə mütəxəssislər üçün startap parkları qurdu, bunların hamısı mühacirləri geri dönməyə və iqtisadi inkişafa töhfə verməyə yönəltdi. Çində geri dönüş miqrasiyası bir inkişaf səbəbindən daha çox bir nəticə olsa da, geri dönüş miqrasiyasının ölkənin inkişaf hədəfləri ilə necə uyğunlaşdırılacağına dair gözəl bir nümunədir.

Elmi diaspora

Mühacirət, inkişaf etmiş hər bir ölkənin inkişaf prosesinin ayrılmaz bir hissəsi olmuşdur. Bu ölkələrin bir çoxu, "beyin axını"ni müxtəlif siyasi və administrativ yollarla da-

Bugünkü qloballaşan dünyada miqrasiya, demək olar ki, bütün ölkələri əhatə edir. İqtisadçılar arasında təyinat ölkələri üçün miqrasiyanın faydaları barədə ümumi bir razılışma mövcud olsa da, kasıb və ya inkişafda olan ölkələrdə mühacirət və inkişaf arasındakı əlaqə ilə bağlı fikir birliyi mövcud deyil. Həqiqətən də, inkişaf etməkdə olan bir sıra ölkələr çox sayda bacarıqlı və savadlı vətəndaşının xaricə köçməsinə getdikcə daha çox narahatdır. Ən yaxşılardan və ən parlaqlardan - "beyin axını" deyilən bu köçü ölkələrin insan kapitalının ehtiyatlarını tükəndirdiyi və onların iqtisadi inkişaf perspektivlərinə zərər verdiyi hesab olunur.

yandırmaq cəhdlərinin uğursuzluqla nəticələndiyini görəndən sonra, onu ölkənin elm, təhsil və innovasiya sahələrinin inkişafına kömək edə biləcək bir potensial varlıq kimi qəbul etmək qənaətinə gəldilər. Xaricdə mövqə qazanmış alimlər və mühəndislər yüksək ixtisaslı və yüksək rəqabət qabiliyyətli bir insan qaynağıdır. Bundan əlavə, qəbul etmək lazımdır ki, onlar ölkənin onlara yarada biləcəyindən daha yaxşı şəraitdə işləyirlər. Ümumilikdə, elmi diasporalar, kəşflər etməyimizə, yaratmağımıza, yeniliklər etməyimizə və problemləri birlikdə həll etməyimizə imkan verəcək bir əməkdaşlıq arxitekturasıdır.

Albert Eynşteyndən tutmuş Sergey Brinə qədər Amerikanın elmi və texnoloji inkişafı öz-özünü yüngüldən bir beyin köçü hekayəsidir. Statistika görə, ABŞ-da, universitet dərəcəsi olan və xaricdə doğulan işçilərin dördü biri alim və ya mühəndis kimi fəaliyyət göstərir. "Kaufman" təşkilatının bir hesabatına görə, son 6 ildə ABŞ texnologiya startaplarının dördü birini xarici ölkələrdə doğulmuş sahibkarlar təşkil edir. Yalnız Silikon Vadisindəki mühəndislik və texnologiya müəssisələrinin 44%-i ən azı bir immiqrant tərəfindən qurulub. 2010-cu ildən etibarən ABŞ-da işləyərək Nobel mükafatını qazanan 314 laureatın üçdə biri xarici əsillidir. Amerika təcrübəsi göstərir ki, kollektiv beyin gücü, resurslar və şəbəkələri sayəsində elm adamlarının, mühəndislərin, novatorların, sahibkarların və elmi mütəxəssislərin özündə birləşdirən diasporalar yenilik və iqtisadi artımın sürətləndirilməsində, mədəniyyətlərarası əlaqə və iş birliyi inkişafında mühüm rol oynayır.

Son illər ABŞ-da ən aktiv elmi diaspora qruplarından biri də Türk Amerikan Alimlər Dərnəyidir (TASSA). TASSA-nın missiyası, 3 min üzvü üçün elmi mübadilələr, təhsil proqramları və şəbəkə quraraq Türkiyə ilə ABŞ arasındakı təhsil, elm və texnologiya sahəsindəki əməkdaşlığı təşviq etməkdir. 2004-cü ildə qurulduğu gündən bəri TASSA, Türkiyə ilə ABŞ arasında canlı bir elmi körpü rolunu oynayır. Tufts Universitetinin neyro alimi Gizem Dönmez, TASSA və Türkiyənin elm maliyyəşədmə agentliyi TÜBİTAK-ın maliyyəsi sayəsində Türkiyədəki həmkarları ilə işbirliyi genişləndirə, bacarıqlı tələbələr laboratoriyasına cəlb edə və spesifik xəstəliklər mövzusunda etdiyi əhəmiyyətli araşdırmaları irəli apara bildi. Professor Dönməzin təcrübəsi çox güclü şəbəkələrdə işləyən diaspor icmalarının elmi nailiyyətlərinin ayrı-ayrı fərdlərin

təkbaşına əldə edə biləcəyindən daha sürətli və daha səmərəli ola biləcəyini sübut edir.

Aktivliyi ilə seçilən digər diaspora qrupu İrlandiya Elm Şəbəkəsidir (WGNIS). WGNIS-i xüsusilə təsirli edən xüsusiyyətlərdən biri İrlandiyanın elm, texnologiya və mühəndislik üzrə diaspora üzvləri arasında əlaqə, ünsiyyət və işbirliyini təmin etməklə yanaşı akademik sfera ilə özəl sektoru da əlaqələndirmək üçün fəal şəkildə çalışmasıdır. Üzvlər beynəlxalq tədqiqat üzrə işbirliyi inkişaf etdirmək, İrlandiya-ABŞ mediası üçün məsləhətçi olmaq məqsədilə siyasət görüşlərinə daxil olunur, elm məsələləri və iki ölkədə STI ilə əlaqəli iş imkanlarını təbliğ edirlər.

Asiyanın inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan əksər ölkələri də inkişaf mərhələsində elmi diasporanın xidmətlərindən geniş istifadə edilə bilər. Bunun ən uğurlu nümunələrindən biri Koreyanın 60-70-ci illərdə ABŞ və bir neçə Avropa ölkələrində yaratdığı elmi diaspora təşkilatlarıdır. Bu təşkilatların sayəsində koreyalı gənclər dünyanın top universitetlərində təhsil almaq imkanı qazanıblar, yerli tədqiqatçılar beynəlxalq qrantlara çıxış imkanı əldə ediblər. Bu gün Koreyanın top universitetlərində təhsil almaq imkanı qazandıran professorların böyük əksəriyyəti ABŞ universitetlərinin məzunlarıdır. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində elmi və texnologiya diasporasından yararlanan ölkələrin sırasına Yaponiya, Tayvan, Filippin və Hindistanı da əlavə edə bilərik.

Ali məktəblər və diaspora cəmiyyətləri

Ali təhsil müəssisələrinin diaspora cəmiyyətlərini birləşdirməsində misilsiz rol var. Beynəlxalq tələbələr, məzunlar və xarici müəllimlər əməkdaşlıq, iş qəbul və mentorluq əlaqələrinin qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Beynəlxalq ikili diplom proqramlarının açılması və dünyada gedən elmi tədqiqat axınına qoşulmağın ən effektiv yolu elmi diasporalardır. Bu vəsaitlə elmi diaspora qrupları arasındakı əlaqələri gücləndirmək üçün digər ölkələrdəki həmkarları ilə əməkdaşlıq edə bilərlər. Məsələn, Şimali Amerikadakı Efiopiya Fizika Cəmiyyəti efiopiyalı tələbələrə tədqiqat uğurlarına görə mükafatlar verərək, mentorluq şəbəkəsini dəstəkləyərək, Efiopiyadan ABŞ-a tələbə qəbulunu təmin edərək və beynəlxalq fizika tədbirlərinin təşkilinə kömək edərək Amerika və Efiopiya arasında bir körpü rolunu oynayır.

* İnkişaf etmiş ölkələrə mühacirət edən, təhsil və təcrübə qazanan, sonra vətənə qayıdan gənclər, insan kapitalının ehtiyatını artırır və ölkələrində təşəbbüskarlığı təbliğ edirlər.

* "Qloballaşma və Çinin Mərkəzi" təşkilatının qurucusu və prezidenti Huiyao Wangın dediyi kimi, "Mühacirləri geri qaytarmaq üçün hökumətin iqtisadi planı ilə üst-üstə düşən bir istedad planı olmalıdır". Hökumət bu planın bir hissəsi olaraq istedad proqramları və geri dönmə mütəxəssislər üçün startap parkları qurdu, bunların hamısı mühacirləri geri dönməyə və iqtisadi inkişafa töhfə verməyə yönəltdi.

* Elmi diasporalar, kəşflər etməyimizə, yaratmağımıza, yeniliklər etməyimizə və problemləri birlikdə həll etməyimizə imkan verəcək bir əməkdaşlıq arxitekturasıdır.

* 6 ildə ABŞ texnologiya startaplarının dördü birini xarici ölkələrdə doğulmuş sahibkarlar təşkil edir. Yalnız Silikon Vadisindəki mühəndislik və texnologiya müəssisələrinin 44%-i ən azı bir immiqrant tərəfindən qurulub. 2010-cu ildən etibarən ABŞ-da işləyərək Nobel mükafatını qazanan 314 laureatın üçdə biri xarici əsillidir.

* Beynəlxalq ikili diplom proqramlarının açılması və dünyada gedən elmi tədqiqat axınına qoşulmağın ən effektiv yolu elmi diasporalardır.

Elmlər akademiyaları da elm və innovasiya diasporalarının inkişafına dəstək ola bilər. Elmlər əlaqəli QHT-lər, ölkə daxilində və xaricdə elm potensialını artıraraq, diaspora qruplarının dünya miqyasında akademik və özəl sektor tərəfdaşları ilə əlaqə qurmaq üçün güclü katalizator rolunu oynaya bilər. Ölkələr arası elmi əməkdaşlıq və bəzi hallarda Nobel mükafatını göstərmək olar. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu əməkdaşlıq elmi diaspora vəsaiti ilə həyata keçirmək daha effektiv və səmərəlidir.

İnformasiya və texnoloji inqilablar XXI əsrdə diplomatiyanı yenidən formalaşdırır. Diaspora şəbəkələri qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti qrupları və çoxmillətli şirkətlər kimi beynəlxalq münasibətlərdə getdikcə daha

əhəmiyyətli və nüfuzlu aktyorlara çevrilirlər. Bu diaspor şəbəkəsini yaratmaq və inkişaf etdirmək üçün ümumi bir formül yoxdur. Hər bir ölkənin mədəniyyəti, tarixi, beynəlxalq əlaqələri, siyasi sistemi, iqtisadi inkişafı və coğrafiyasının mövqeyinə görə fərqli yanaşmalar tətbiq edilə bilər. Buna baxmayaraq, dünya miqyaslı elmi diaspora icmalarının keçdikləri inkişaf yolu bu yolu yenidən gedəcək ölkələr üçün ümumi istiqamət verəcəkdir.

Azərbaycana gəldikdə isə, "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı" uzun illər ölkədə yaranmış ixtisaslaşmış kadr qitliyi aradan qaldırmaqda gözəl rol oynadı. Bunu nəticələni verməkdədir. Bundan əlavə bir neçə il öncə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə "2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliyi-

ni artırılması üzrə Dövlət Proqramı"nın qəbul olunmasını zamanında atılmış addım kimi qiymətləndirirəm. Bu proqramda qarşıya qoyulan məsələlər beynəlxalq əməkdaşlığa və gənclərin akademik sahəyə cəlb olunmasına təkan verəcəkdir. Proqramdan irəli gələrək yaradılan ikili diplom proqramları və doktorantların xaricdə təhsil proqramının aktiv davam etdiyi dövrdə bizim də elmi diaspora yaratmağımızın tam zamanı olduğunu düşünürəm.

Beyin axınından beyin qazancına dönüşün strategiyasının üç əsas prinsipi vardır:

- Mobillik proqramlarının inkişafı;

- Ölkənin özündə elm və tədqiqat sahəsində iş şəraitinin yaxşılaşdırılması;

- Elm adamlarının müvəqqəti və ya daimi qayıması üçün ETİ (elm, texnologiya və innovasiya) sahəsində çalışanların iştirakı ilə əməkdaşlıq proqramlarının yaradılması.

Şərqi Asiya və Avropa ölkələrinin təcrübəsindən gördüyü kimi, elmi diasporanın yaradılması prosesində daha bir neçə məqama diqqət yetirilməlidir. Əvvəla, hökumətin hazırladığı proqramların effektiv olması üçün ölkənin elmi və innovativ potensialını, habelə elm və texnikanın inkişafı üçün prioritet sahələrin təyin olunması məqsədini müvafiqdir. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən hazırlanan proqramların öz funksiyasını uğurla yerinə yetirməsi üçün, xaricdəki elmi sahədə fəaliyyət göstərən üzvlərinin təklif və təşəbbüslərini nəzərə alınması böyük səmərə verə bilər. Və nəhayət, müvəffəqiyyətin digər vacib bir komponenti platforma və potensialı haqqında dolğun məlumat əldə etmək üçün üzvlər arasında ilkin araşdırma və sorğuların aparılmasıdır. Ümid edirəm ki, ən qısa zamanda xaricdə yaşayan azərbaycanlı alim və tədqiqatçılar üçün bir ortaq platforma təsis olunacaq və beləliklə, ölkənin elm və texnologiya potensialının daha da artırılmasına geniş şərait yaranacaq.